

ТАРИМ И БАКТРИЯ В ТЪРСЕНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАРОДИНА

ПЕТЪР ГОЛИЙСКИ

Сборник Авитохол, том 2. (стр.140 -152)

I. УВОД

Народите Утгара Куру (Северни Куру) и Утгара МАДРА (Северни МАДРА) са били известни като типични северни народи. Те са поставяни редом с народите Удичиас (Северняците), Муджавант, Махавриша, Гандхара, Камбоджа, Кешин, Кекайа и БАЛХИКА. Не е ясно защо проф. Цимер локализира тези народи (в т.ч. Балхика, Северните Куру) в района на Кашмир, след като ведическата традиция изрично ги описва като народи, живеещи северно от Хималаите. Същото може да се каже за техните непосредствени съседи Северните Мадра - те се били заселили северно от Хималаите, били познавачи на ведическото учение и според „Шатапатха Брахмана“, мъдреците ходели при тях да изучават Ведите (НСІР 1, р.262). Възможно е гореизброените народи да са поместени в Кашмир само защото на индолозите им се е струвало невероятно арийците в Индия да са имали някаква представа какви народи са живеели северно от Хималаите. Ако това е така, отново се сблъскваме с досадната претенция на днешната наука, че тя познава по-добре фактите и събитията от техните съвременници.

Щом ведическата традиция локализира Балхика и съседите и' северно от Хималаите, това показва, че този народ е обитавал Таримския басейн. Обаче прилагането на старото название „Балхика“, в VI в. към разположеното в Хиндукуш и Каракорум царство Болор може да означава само, че планинската страна Болор-Балхика е била преден пост на обитаващия Таримския басейн по-голям народ, носещ същото име. В този контекст ще се спрем и на позицията на проф. Паргитър относно първоначалната област, от която арийците започнали своето нашествие в Индия. Според проф. Паргитър теорията, че арийците нахлули в Индия от северозапад, след като се отделили от иранците, не може да обясни следните факти и влиза в противоречие с тях: 1. Индийската традиция не споменава нищо за това. 2. Северозападът и Пенджаб не са разглеждани като древна родина, към този район ведическите арийци не са изпитвали никакво почитание или благоговение. 3. Ведическата традиция е съхранила изобилни сведения, даващи различно от индоиранската теория описание на най-ранните Аила (арийци). 4. За последните Среднохималайският регион бил свещената земя. 5. Традицията представя брахманите първоначално като неарийски свещеници и приписва най-ранните химни на „Риг-веда“, на неарийски царе и мъдречи (риши). Традицията хвърля мост между най-ранните „веди“, и източните райони, а не между тях и Пенджаб (FER, р.302).

Професор Паргитър смята, че арийците са се заселили в Индия откъм Хималаите, което практически означава, че те са дошли откъм Таримския басейн. В този ход на мисли ще поместим още едно сведение. Професор Паргитър пише, че от Дришта (един от десетте синове на Ману Вайвасвата)(1) произлезли клановите Дхархшптака, които се числели към кшатриите (съсловието на войните). За тях не се знае нищо с изключение на това, че били

завладяли страната Балхика, в която проф.Паргитър вижда Балхика в Северна Индия (FER, р.256).

Дали това е разположената около Кашмир Балхика или нейната метрополия в Таримския басейн не е толкова важно в случая. Изглежда обаче, че ТАЗИ СТРАНА Е СЪЩЕСТВУВАЛА ПРЕДИ ПОЯВАТА НА АРИЙЦИТЕ (2). Ако въпросната Балхика е кашмирската (Болор-Балхика) и след като знаем, че арийците нахлуват в Индия около 1700-1500 г. пр. Хр., очевидно е, че тя е съществувала от по-рано. Ако Балхика е метрополията в Таримския басейн, КОЙТО СПОРЕД ПРОФ. ПАРГИТЪР Е БИЛ ИЗХОДНАТА ТОЧКА НА АРИЙСКОТО НАШЕСТВИЕ НА ЮГ, следва да заключим, че страната Балхика е съществувала в началото на Епохата на Кришна, т. е. около XX-IX в.пр. Хр. и нейното заварено население по всяка вероятност не е било индоевропейско и едва по-късно е било индоевропеизирано. ИЗГЛЕЖДА ОБАЧЕ, ЧЕ В НАШИЯ СЛУЧАЙ СТАВА ВЪПРОС ЗА РАЗПОЛОЖЕНАТА В ТАРИМСКИЯ БАСЕЙН СТРАНА БАЛХИКА - СПОМНЕТЕ СИ, ЧЕ ПЪРВИЯТ ЦАР НА АРИЙЦИТЕ ПУРУРАВА АИЛА БИЛ ДОШЪЛ ОТ СТРАНАТА БАХЛИ, ЗА КОЯТО ПРОФ. МУКХЕРДЖИ НЕ СМЯТА, ЧЕ Е БАЛХ И БАКТРИЯ И С ОГЛЕД НА ПОЗИЦИЯТА НА ПРОФ.ПАРГИТЪР ТЯ НЕ БИ ТРЯБВАЛО ДА СЕ ИДЕНТИФИЦИРА И С РАЗПОЛОЖЕНАТА ОКОЛО КАШМИР СТРАНА БОЛОР-БАЛХИКА.

В Таримския басейн, само че в северните му части, са съществували някога и други страни, свързани с българите. В района на градовете Уч-Турфан и Ак-су някога се е простирала древна държава, записана от индийците като БХАРУКА, а от китайците като БАЛУЦЗЯ И РО-LU-KIA (3). На базата на китайското записване нейното име е възстановено от учените като БАЛУКА (НСИР 2, р.639; ЕАС 1, р.245). Пак в района на Северен Тарим е съществувал и град БУГУР. За него Петър Добрев преди доста години отбелязва следното: *„Освен у оногу(нду)рите наличието на собствени строителни традиции още преди заселването в Европа може да се проследи и у ПУГУРИТЕ - едно племе, на което още не е отделено необходимото внимание в нашата историческа наука. За определянето на района, обитаван от пугурите на територията на Средна Азия, заслугата принадлежи на съветския изследовател проф. В. Каховский, който пръв обърна внимание на омонима БУГУР, съществувал в Синдзян-уйгурския район на КНР още в I век пр. Хр. Нашите проучвания показва, че в допълнение към названието на град Бугур, посочено от него, идва и названието „Бугуракум,, т. е. бузурски (или пугурски) пясъци, както би следвало да се преведе това название от уйгурски на български. Районът около град Бугур в I век преди нашата ера е представлявал един цветущ земеделски оазис. Но през 62 г. пр. Хр. този град става арена на жестока разправа - след едно опустошително нападение от страна на Китай цялото негово население е поголовно изклано, а градът - изравнен със земята. (Ж.В.: Примерът е неверен, Бугур е късно уйгурско название и означава хълм! Няма връзка с българския етноним! Китайците го наричат Лунтуей.)* В последствие новоназначеният китайски наместник на града в писмо до своя император настоява да бъде възстановено земеделието в опустошения район на Бугур и да се прокапят допълнителни канали за напояване на земята - нещо, което показва, че в района, обитаван от пугурите, са съществували добре развити земеделски традиции още преди идването на китайците. Строителните и земеделските традиции, характерни за пугурите още в дълбока дребност,

биват продължени и след тяхното преселване в Европа. (Ж.В.: Пугури може да търсим единствено в района на Пулей, Биелу и района на Цзюши/Турфан. Древнокитайската транскрипция на Пулей/Биелу е „бхаруки/пурути„!) За това говори фактът, че в известното съобщение на Михаил Сирийски, описващо събития от края на VI век, пугурите са споменати като стари заселници в Кавказ, които приемат в своите градове идващата откъм планината Имеон НОВА вълна от прабългарски преселници., [п.м. - П.Г.] (ДОБ 3, с.54-55).

Във връзка с припознаването на пугурите/бугурите като българска етническа група Димитър Табаков отбелязва, че на север от река Кура е поречието на Гъокчай, а при изворите на тази река се намира проходът БУГУР/Бигир. Той минава през най-източните възвишения на Кавказката планинска верига и свързвал някога Кавказка Албания (Алуанк) със северните земи БАЛКАР/БАЛХ, Лакс/Лаксан, Маскат и Филан (ТАБ, с.22). В рамките на издирването на следи от българско присъствие в района на Северен Тарим ще отбележим още нещо. Коренът БЪЛГ (БУЛГ, БЪРГ, БЪЛК, БАЛК и т.н.) в огромен брой езици от Монголия и Китай до Етиопия и Британските острови има две в дълбока древност взаимозаменяеми значения: ВИСОК, ВЕЛИК, ГОЛЯМ и ОГЪН, БЛЯСЪК, СИЯНИЕ, БЛЕСТЯЩ, СВЕТКАВИЦА, СВЕТЪЛ. (Ж.В.: Съгласен съм с извода, в тохарските езици (б) rälkamo, тох.(а) plk - светъл, бляскав, тох.(а,б) *rälk - сияние, блясък, тох. (а) rīg, тох.(б) rīwar - огън. Твърде интересна е думата в тох.(б) rälkīye - огнено поле, всъщност се отнася за пустинята Такламакан. Това ни обяснява използвания от Птолемей израз, за някакво „огнено поле,, което се пресичало по пътя за Серика и Китай! Всъщност тохарската дума е била преведена не по смисъл, а буквално! Също виж старобългарското багъръ - червен, огнен, една неизяснена дума от прабългарски произход, и евнетуалната и връзка с пугур(и)!)

Това твърдение не е възможно да бъде доказано тука, тъй като ще отнеме десетки страници, но при необходимост то може да бъде обосновано изцяло. Второто семантично гнездо е от голямо значение за нас, доколкото Димитър Съсьлов-син съобщава, че американските учени Малори и Маир разчитат древното име на таримския град Куча БО като БЯЛ. Освен град Куча името Бо е носела и най-силната държава в полите на планината Тенри-даг, а извисяващият се северно от Куча планински хребет се нарича Бошан („Бяла планина,,). Тамошните хора наричат себе си „Белите хора,, което според Малори и Маир не е непременно свързано с цвета на кожата, а по-скоро означава БЛЕСТЯЩИТЕ ХОРА, тъй като Бо би могло да се преведе както като „бял,, така и като СРЕБРО, БЛЕСТЯЩО, БЛАГОРОДНО (СЪС 2, с.22). След като една от семантиките на етнонима „българи,, е ѱсияещ, блестящ, огнен, светещ, мълния, може да се предположи, че „блестящите хора,, са потомци на обитавалите по-рано там българи. Още преди повече от 60 години Димитър Съсьлов набеляза някои следи от българско присъствие в топонимията на Таримския басейн. Съсьлов сочи, че Едуард Шаван в „Documents sur les Toufduc,, (Toufcs) Occidentaux, дава китайския запис на езерото Лоб Нор (северно от град Лулан) като „Prou-hai,, което френският учен сравнява с името на Боркулското езеро Prou-lei-hai. Шаван отбелязва, че старото име на езерото Еби Нор било Бу-ър-ха-ци, а Димитър Съсьлов на свой ред добавя, че първият от йероглифите, с които това име е записано, се използва и до днес (1936 г.) за записване на името на българите и България: Бу-гуо (СЪС 1, с.235-236). Нека обаче се върнем към населението на град Куча (Бо), известно като „Блестящите, сребристите хора,, Някога в района от Уч-Турфан и Аксу на запад до Турфан на изток са се

говорили два диалекта на един общ, изключително архаичен индоевропейски език, донякъде условно наречен от учените тохарски. Паметници, написани на т.нар. западно-тохарски диалект (т.нар. Тохарски Б), са открити около град Куча, а паметници, написани на т.нар. източнотохарски диалект (т.нар. Тохарски А), са открити в района на град Турфан. Въпросът за етническата идентификация на населението, говорело на тези диалекта, продължава да не е решен. Самоназванието на това тохароезично население не е било „тохари,, а АРШИ. В 1941 г. белгийският учен Ван Виндекенс установява, че „арши,, означава БЯЛ. и на тази база той заключава, че т.нар. тохари са белите хуни, тоест хефталитите (ТЯ, с.141). На този етап семантичното съвпадение между името „българи,, или „блестящите хора,, от района на Куча и „Арши (бял), е твърде интригуващо, но то не изчерпва темата. Татяна Ярулина посочва, че от индоевропейската праформа „харк,, (сребро) са се развили хетското „харки,, (сребро), тохар А „арки,, тохар Б „аркви,, (бял), гръцкото „аргирос,, (сребро). „аргос,, (бял, ослепителен), арм. „ардзат,, (сребро), стинд. „арджуна,, (бял, светъл) и т.н. В контекста на тези лингвистични паралели тя отбелязва, че волжките българи са били известни като СРЕБЪРНИ (Нукратски) българи (Ж.В.: На татаро-българския агитатор Т.Ярулина изобщо не може да се вярва, няма нито един познат източник който да твърди това? Иначе би било много интересно!).

Летописецът Рашид-ад-Дин, описал монголските нашествия, съобщава, че мокшите, бургасите и АРДЖАНИТЕ били покорени едновременно от монголите и в народа Арджан Т.Ярулина вижда волжките (т. е., „сребърните,,) българи (ЯРУ, с.71-72).

Лев Гумилев също отбелязва, че името „тохари,, не е самоназвание на живялото в Тарим население, но той допълва, че „тоха, идва от тибетското ТНА-GAR (4), което означава БЯЛА ГЛАВА (ГУМ 3, с.87), а това сведение (Ж.В.: е изцяло невярно! Тохари е самоназвание - „гари,,; хора, то-хари или та-гхари: много хора, общност, народ. Арси и Кучани/Каси е названиета на юечжите които са АРШИ и носителите на тохарски Б: касите или кучаните!) поразително съвпада с откритата от Петър Добрев келтска дума БЛОГАР, буквално означаваща СВЕТЕЩА ГЛАВА (ДОБ 2, с.113). Вече чрез тази последна връзка можем с увереност да заключим, че БЪЛГАРИТЕ СА ИДЕНТИЧНИ С НАСЕЛЯВАЛИТЕ ТАРИМСКИЯ БАСЕЙН АРШИ (БЕЛИ, БЛЕСТЯЩИ, СРЕБРИСТИ ХОРА) И ЧЕ „ТОХАРИ,, И „АРШИ,, СА БИЛИ ПРОСТО ДРУГО НАИМЕНОВАНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ, БАЗИРАНО НА БУКВАЛНИЯ ПРЕВОД НА ЗНАЧЕНИЕТО НА ЕТНИЧЕСКОТО ИМ ИМЕ.

Най-вероятно там, където днес се простират пясъците на пустинята Такламакан в Таримския басейн, са били изконните български земи - отвъд Хималайската страна Балхика, засвидетелствана във ведическата традиция, и тя е имала разклонения чак до Хиндукуш и Каракорум (страната Болор-Балхика). С образуването на пустинята Такламакан тамошното население е започнало да се изтегля на север към по-късните Уч-Турфан, Аксу, Куча, Бугур и на юг към Полур в близост до Хотан, създаден през III в. пр. Хр. от китайски заселници и от индийски колонисти, изпратени от цар Ашока, които е трябвало да воюват с народ БОЛХИ и БОЛИНГИ. Засушаването предизвикало разкъсването на древния монолитен етнос и довело до образуването на множество държавици - Бугур, Балука, Бо (Куча), Болур и Болор, което в немалка степен предопределило развоя на събитията, случили се след началото на II в. пр. Хр.

II. ТОХАРСКИЯТ ПРОБЛЕМ

В 177 г. пр. Хр. хунският шан-юй Маотун нанесъл жестоко поражение на обитаващите днешната китайска провинция Кансу индоевропейски номадски народ юеджи (йех-чих), а скоро след това той завзел разпокъсаните български държавици в Северен Тарим, чиито големи човешки и икономически ресурси минали на разположение на Хунорската империя. За нея този район бил толкова важен от икономическа и военностратегическа гледна точка, че получил прозвището „Дясно крило„. Хуните властвали без каквото и да е чуждо съперничество в този район в продължение на около 70 години. Разбитите юеджи се изселили на северозапад при своите съседи европеидните номади У-сун, но наследникът на Маотун Лаошан нанесъл ново тежко поражение на юеджите. Оцелелите се отдръпнали още по на запад, прекосили долината на река Или и стигнали до земите южно от езерото Исъккюл. Оттам те прогонили номадите саки, означени от китайците като Сай Ван (т. е. Цар на саките (Ж.В.: не цар на саките а „царски саки„!) и ги отблъснали на югозапад. Хуните обаче били решили да довършат юеджите и им нанесли нов удар, като ги изтикали към Фергана по следите на саките. Така около 160 г. пр. Хр. двата мощни номадски народа на саките и юеджите надвиснали застрашително от север над бактрийските граници по река Яксарт. Скоро те преминали в настъпление (ГНС, р.409; СНІ 1, р.192).

Отдавна в световната наука се е изградило едно схващане, което десетилетия механично се преповтаря, а именно, че юеджите са идентични с тохарите, както и че юеджите са идентични с кушаните и асианите (Ж.В.: с кушаните да, но не и с асианите които са усуните от китайските източници!). Първата идентификация е абсолютно алогична по най-малкото две причини - юеджите са номади, а тохарите - уседнало население. (Ж.В.: това не е аргумент! част от тохарите са уседнали, но тези от района на Турфан са полууседнали-полуномади, такива са и носителите на българските етноним „Бхаруки„! Затова са способни и на големи миграции!)

Вторият абсурден момент е как е възможно тохарите да се отъждествяват с юеджите, след като вторите са обитавали района на Кансу около планината Наншан, намиращ се на около 600 километра източно от Турфан (да не се смесва с разположения много по на запад Уч-Турфан). По същата географска логика след 2 000 години някой учен може да започне да отъждествява съвременните българи с унгарците или пък с хърватите. В действителност юеджи и т.нар. тохари са два различни народа. Както вече споменахме, учените отъждествяват юеджите с асианите (асиите) на Помпей Трог и Страбон, а тях с кушаните, нещо, което не бихме оспорвали. Обаче отъждествяването на юеджите с т.нар. тохари се базира като че ли на два пасажа от гореспоменатите антични автори. Страбон пише: *„Номадите, които станаха най-прочути, бяха тези, които завладяха Бактрия от гърците: АСИИТЕ или АСИАНИТЕ, ТОХАРИТЕ и САКАРАУКИТЕ, които тръгнали от далечните брегове на Яксарт, присъединявайки саките и согдийците, които саките били завладели,* (цит. по СНІ 1, р.192). Помпей Трог на свой ред отбелязва: *„Скитските племена на сарауките [чети: сакарауките] и на асианите завзели Бактрия и Согдиана,* а Страбон допълва: *„Асианите станали царе на тохарите и сарауките [чети: сакарауките] били разбити (или „погубени„),* (цит. по СНІ1, р.192-193).

ФАКТИЧЕСКИ СТРАБОН НЕ ОТЪЖДЕСТВЯВА АСИАНИТЕ (ЮЕДЖИТЕ, КУШАНИТЕ) С Т.НАР. ТОХАРИ И САКАРАУКИТЕ, ТОЙ ПРОСТО ИЗБРОЯВА КОИ НАРОДИ БИЛИ ЗАВЗЕЛИ БАКТРИЯ; (Ж.В.: Напротив тохарите са юечжите/арси, асианите са усуните и сакарауките са саи-ван или „царските саки,,!) В 141 г. пр. Хр. юеджите-кушани (5) се раздвижили и заедно със съюзниците атакували Бактрия. В 129 г. пр. Хр. тя била напълно завладяна от нашествениците. Заедно с юеджите-кушани от север настъпвали и саките, които в 135 г. пр. Хр. изравнили със земята град Бактра и продължили пътя си на юг към днешен Източен Иран, където се заселили и дали на тази област името Сакастан: днес Систан, провинция в Пакистан. (СН11, Р.Т93; ЕАС 1, р.209). НЕ СЛЕД ДЪЛГО БАКТРА БИЛА ВЪЗСТАНОВЕНА, НО ВЕЧЕ ПОД НОВО ИМЕ: БАЛХ (Ж.В.: дадено от кушаните!). СКОРО ТАМ СЕ ОФОРМИЛА ОБЛАСТТА ТОХАРИСТАН. ТОВА ПОКАЗВА, ЧЕ В ПЕРИОДА 141-129 г. пр. Хр. БЪЛГАРИТЕ-ТОХАРИ СА ЗАПОЧНАЛИ ДА ПРОНИКВАТ ЗА ПРЪВ ПЪТ В БАКТРИЯ.

Най-вероятно първите български групи са били увлечени от юеджите в техния поход на запад, но не помалко възможно е хунското завоевание на Тарим да е накарало част от българите-тохари да започнат да се изселват на запад. Те преминали през северните проходи на Хиндукуш и завзели Бактрия.

Кушаните (юеджите) и българите-тохари били два определено различни народа. За първите дори не е сигурно доколко са били чисти европеиди, макар и да са изобразявани на скулптурни портрети като хора с луковидни лица и мустаци. (Ж.В.: Европеиди и още как - памиро-ферганци като прабългарите!) Изследователят Кенеди доказва, че кушаните са притежавали тюркски, а не ирански физически черти, което, разбира се, може и да се дължи на дългото им съседство в Кансу с монголоидните китайци. (Ж.В.:Кенеди говори глупости!) За Ал Бируни кушаните също били монголоиди, той ги считал за тибетци. (Ж.В.: Ал Бируни живее много след като кушаните са изчезнали от историческата сцена! Примерът е неубедителен!) От друга страна обаче кушанските дрехи и екипировка, запазени на много от скулптурите в Гандхара, не били по-различни от тези на другите ирански номади (СН11, р. 199). (Ж.В.: Нормално, те не са иранци по произход, а вторично иранизирани!)

Кушанската империя била създадена от Куджула Кадфиз след 46 г. сл. Хр. Тя завзела земите от двете страни на Хиндукуш, както и Северозападна Индия. Българите-тохари, които се били заселили в Бактрия, били принудени да признаят кушанския суверенитет и върховната власт над тях била упражнявана от кушанските императори. (Ж.В.: Ако говорим за носителите на етнонима БЪЛГ/БЛЪГ, или Пърг/Борг(ии), то те са били част от племената преселили се с юечжите/арси!) Това пределно ясно личи от съобщението на Страбон: *„Асианите [тоест кушаните] станали царе на тохарите....*, В *„Кембриджка история на Иран,* се казва още нещо твърде интересно: *„Следващата група в племенната йерархия след кушаните били тохарите, но следи от техния език не са останали в Бактрия. Някои учени са склонни да отъждествяват тохарския с двата кентум диалекта, открити в ръкописни пергаменти от Куча и Карашахр (6). Възможно е единият или двата от тези диалекти да са били свързани с този на мигриралите тохари, с Кучийския и Аанийския език, или тохарски Б и А,* (СН11, р. 198, 199, 200).

Заселването на първите български групи в Бактрия във втората половина на II в. пр. Хр. било само началото на една продължителна миграция, дължаща се на разнообразни

причини. По отношение на Таримския басейн Лев Гумилъв например отбелязва, че „започвайки от I в. пр. Хр., в хрониките се говори за много студени зими и за засушавания, които били „необичайни,, (ГУМ 1, с.12). Без съмнение влошаващите се климатични условия са принуждавали земеделското (Ж.В.: ?! трудно бих казал че са били земеделци, става дума за номади-скотовъдци!) българско население да се лишава от поминъка си и да търси изход в преселение към по-благоприятните и плодородни райони на Бактрия, където вече имало български колонии. Но още по-пагубни се оказали ожесточените войни между хуни и китайци в периода от края на II в. пр. Хр. до втората половина на II в. сл. Хр., чийто терен бил и Таримският басейн. В 141 г. пр. Хр. на китайския престол се възкачил мрачният, воинствен и упорит император У Ди, който управлявал с желязна ръка до 87 г. пр. Хр., същински източен вариант на византийския Константин V Копроним. Той решил веднъж завинаги да се справи с хунската заплаха от север. През 127 г. пр. Хр. след поход срещу дясното крило на Хунорската империя У Ди в една заповед изрично изтъкнал като особен успех на своя генерал Вей Цин обстоятелството, че той бил кръстосал оръжие с народа Поле (Бо-Ле/Ж.В.: Полуй не По-ле). В него Димитър Съсьлов вижда българите и това не е безоснователно (СЪС 1, с.227-228). Ро-ле наистина може да са били българите, доколкото китайците предават името на царство Болор като Ро-lu, макар и записвано с други йероглифи. С други йероглифи е записано и името на един тюркски вожд: Puŋlo, което е възстановено от китаистите в оригиналното му звучене като BOGHRA.

Да припомним също така, че името на държавата БАЛУКА било предавано от китайците като РО-LU-KIA. В 108 г. пр. Хр. китайците атакували градовете Черчен и Турфан, както и държавицата Лулан. В 101 г. пр. Хр. една китайска армия стигнала чак до Фергана и накарала тамошния владетел да се признае (формално) за васал (СНС, р.409, 410). В 99 г. пр. Хр. китайският генерал Ли Гуанли нападнал с 30 000 армия дясното крило на Хунорската империя и достигнал чак до планината Тяньшан, но бил напълно разбит (СЪС 1, с.149). (Ж.В.: Понятието „Хунорска империя,, е безсмислица!) Две години по-рано, в 101 г. пр. Хр., няколкостотин китайски земеделски колонисти били настанени в околностите на градовете Бугур (Ж.В.: Лунтай!) и Курла. По време на управлението на император Чжао-ди (87-74 г. пр. Хр.) било решено китайският заселнически гарнизон в Бугур да се разрасне. По времето на Хсюан-ди (74-49 г. пр. Хр.) броят на войниците-земеделци в Курла достигнал 1500. Тяхната продукция била предназначена да поддържа китайските военни кампании срещу Турфан, който бил важен стратегически център на Хунорската империя (СНС, р. 418,419). В 62 г. пр. Хр. Бугур бил изравнен със земята, а неговото население, избито от китайците. След завземането на Турфан в 67 г. пр. Хр. китайците незабавно създали и тук земеделска колония, а Черчен бил друг район, където китайските колонии също добре се развивали. В 77 г. пр. Хр. царят на Черчен отстъпил плодородните земи на Миран на разположение на китайците. В 60/59 г. пр. Хр. китайците създали длъжността Генерал-протектор (Главен защитник), на Западния край (тоест на Таримския басейн), който трябвало да координира цялостната китайска колониална политика в този район, която продължавала да се разгръща. В 73 г. сл. Хр., след като китайците разбили хуните, те окупирали град Хами и там незабавно била създадена земеделска колония, която обаче била унищожена от хуните в 77 г. сл. Хр. и била възстановена чак в 91 г. сл. Хр., но по-късно била заличена от ново хунско нашествие. В 131 г. сл.Хр китайците отново изградили своя

колония в Хами, но след 153 г.сл. Хр. тя била изоставена (СНС, р.419, 420). Войните продължили да разтърсват Таримския басейн в I-II в. сл. Хр. След въстанието на Ван Ман Западният край (Тарим, в англоезичната литература известен като „Western Regions,“), бил изгубен от Китай и там се издигнал като първостепенна сила град Яркенд (Ярканд). Възцарилният се в 33 г. в Яркенд прокитайски владетел на име Кан започнал агресивна външна политика. След завземането на град Кашгар в 48 г. той покорил страната Шан-Шан (Лулан) и окупира Куча. В 57 г. Кан завоювал и град Хотан. Неговата жестокост обаче предизвикала въстание в Куча, подкрепено от хуните, които нанесли пълно поражение на Яркенд. След неговия разгром в района се усилил Хотан, но хуните хвърлили срещу него 30 000 армия, събрана от съюзниците им Куча, Агни (Карашахр) и Хами, които смазали Хотан, който се подчинил на хуните (ГУМ 2, с.171-173).

Поставянето на Таримския басейн под пълния контрол на хуните обаче застрашавало китайците от запад, които преминали в настъпление и в 73 г. нанесли поражение на хуните при езерото Боркул. В 74 г. хуните били отново разбити и китайците завзели градовете Турфан и Хами. Това позволило на Китай пак да установи своя протекторат в Западния край и да превърне Куча и Турфан в свои главни квартали. В 77 г. хуните контраатакували. В 89 г. китайците им нанесли сериозно поражение и хуните дали 13 000 убити, а „81 хунски племена, (около 206 000 души) се предали на китайците. През 90 г. те изтикали хуните от Хами, а в 91 г. Куча, Аксу и Уч-Турфан окончателно капитулирали пред Поднебесната империя, която поставила свое протеже на престола на Куча. Скоро обаче хуните си възвърнали контрола върху Северен Тарим. Това било обаче краткотраен успех, защото в 124 г. Поднебесната империя отново подчинила Куча, Аксу и Уч-Турфан, които и предоставили 10 000 спомагателна армия. С тези войски китайците разгромили хуните при Турфан. В 127 г. бил подчинен и Карашахр (Агни). След неговото падане властта на Китайската империя била призната от Кашгар, Яркенд и Хотан. Таримският басейн бил изцяло завзет. Тези огромни територии обаче било трудно да бъдат задържани и след 153 г. китайците изгубили Западния край. Последните известии събития в тази част на Азия са от края на II в. След това историята се покрива с мъгла и настъпва близо тривековен тъмен период (СНС, р.415; ГУМ 2, с.193,195). Точно през тези тъмни времена българското население на Таримския басейн окончателно се изтеглило в Бактрия. Липсата на сведения за времето от края на II до V в. сл. Хр. не ще позволи да се установят причините и механизмът на тази миграция. Опустошителните войни в периода I в. пр. Хр. и II в. сл. Хр., постоянните хунски и китайски нашествия, китайската колонизация, политическата нестабилност, характеризираща се с честа смяна на суверена и редуването на хунски и китайски протежета на престолите на малките таримски държави, засушаването на климата са факторите, които предизвикали масовото изселване на българи към Бактрия и към Кавказ. В Бактрия тяхната инфилтрация вървяла неусетно, без създаването на някакво независимо държавно образувание. До средата на IV в. българите в Бактрия, Памир и Болор се намирили под върховната власт на кушанските императори, като е възможно да им е била дадена някаква форма на самоуправление, а след това до втората половина на IV в. кушанската власт била заменена от тази на Сасанидите. През втората половина на IV в. обаче в Средна Азия се надигнали сили, довели до етническата еманципация и политическия възход на българите.

III. КИДАРИТИТЕ И ХЕФТАЛИТИТЕ

Когато шах Шапур II обсаждал в 353 г. римската крепост Низибис в Северна Месопотамия, се разбрало, че източните персийски граници са прегазени от един нов и опасен неприятел. Шапур II веднага изоставил обсадата на Низибис и се втурнал на изток. Византийският историк Зонара (XII в.) нарича нашествениците „масагети“, докато съвременникът на събитията Амиан Марцелин въобще не ги назовава, но впоследствие станало ясно, че това са хионитите, име, идващо от средноперсийското „хион“, и „хун“, с вероятно гръцки племенен суфикс. Шапур II воювал с хионитите до 358 г., когато бил сключен мир с тях, по силата на който те изпратили военен контингент начело с царя им Грумбат (Крум-Бат), който се сражавал рамо до рамо с персите при обсадата на северномесопотамската римска крепост Амида в 360 г. Приблизително по същото време в Бактрия се раздвижили едни нови врагове на персите: хефталитите, известни и като „бели хуни“, които изтикали в Гандхара кидаритите : друга, представяна като хунска, племенна група. Според Гиршман хионитите, кидаритите и хефталитите били различни названия на една и съща племенна общност през различни периоди. В действителност положението е по-различно и хионитите не могат с такава лекота да се отъждествят с хефталитите и кидаритите (СН11, р. 211,137). Вторите се появяват в Средна Азия около 370 г. (СН1 2, р. 770), въпреки че, както ще видим по-нататък, думата „появяват“, не е уместна и по-добре е да се използва като заместител „издигат,.. Самото име Кидарити е епонимно и принадлежи на един кушански княз на име Кидара (Кодоло, Цидоло в китайска транскрипция), основал едноименна династия, а не нов народ. Още преди доста години проф. Дейвид Маршал Ланг на базата на „Ашхарацуй“,* отъждествява кидаритите със спомената в този арамейски източник от V в. българска племенна група „Чдар Булгар“, (ТАБ. с. 221, 123)**. Обаче още в края на XIX в. проф. Петканов, преводач и коментатор на „Ашхарацуйц“, казва следното: *„Колкото до Чдар-Булгар***, трябва да отбележа, че френският преводач предава това име с Citar, а в забележката на стр. 35 дори с арамейски букви пише не Чдар, а „Китар,, и под тази форма той открива Котрагите...“*, Съмнително е котрагите да са идентични с Чдар Булгар, но е очевидно, че Чдар Булгар са идентични с кидаритите от Средна Азия. Кидаритите, подобно на своите почти постоянни съюзници хефталитите, били твърди противници на Сасанидите. В 451 г. последните предприели настъпление срещу кидаритите, но в 454 г. били разбити от тях, а на следната година кидарити и хефталити образували коалиция, насочена срещу персите и индийците. В 465 г. обаче персите предприели ново мощно настъпление срещу кидаритите, които в 468 г. претърпели тежко поражение (ГУМ 1, хронологична таблица). Щом като виждаме през VII в. северно от Кавказ племенната група Чдар (Кидар) Булгар, очевидно е, че след разгрома от 468 г. голяма част от кидаритите се били изселили на запад. Друга част от тях обаче след 468 г. намира убежище в Индия. В 470 г. в Западен Декан (Западна Индия) се издига една династия, за която се предполага, че може би е от местен произход. Нейното име е Раптракута и имала разклонение в Гуджарат. Тя просъществувала чак до 975 г. Дотук нищо интересно. Появата на тази династия наскоро след изселването на част от кидаритите в Индия обаче като че ли не е случайна, защото династията Раптракута е наречена от арабския търговец Сюлейман с името БАЛХАРА (ЕАС 3, р. 448-449; ЕАС 1, р. 242). Това „съвпадение“, допълнително потвърждава тезата, че

кидаритите са били българска етническа група. Нещо повече, династията Раптракута-Балхара е имала още едно име: PALLAVA, обаче според индолозите връзката на Раптракута с Балх е съмнителна, защото самата династия в своите анали никъде не споменава за Балх и партите (MBN, p. 496). Не е необходимо обаче представителите на Раптракута да изтъкват някакво съмнително родство с детронираната 250 г. по-рано партска династия на Аршакидите, защото Раптракута е била българска по произход. (Ж.В.: Днес готрата (рода) Балхара е племенно формирание на Джатийте, народност в Индия, която води началото си от ефталитите-ятии!) А връзката с Балх не трябва да се изключва при никакво положение (Ж.В.: С Балх няма абсолютно никаква връзка!) Петър Добрев отбелязва, че в дагестанската хроника „Дербент наме,, се говори за група преселници в Кавказ от Средна Азия на име БАХЛИ КАДАР. Те, според „Дербент наме,, воювали с персите през IV-V в. заедно със своите съюзници аварите, и персите трябвало да укрепяват Дербент заради нахлуването на „кафирите Кадар и Авар,, (ДОБ 1,с. 20). Изразът „Бахли Кадар,, (букв. „Кадари от Балх,,) може да означава само едно, а именно че кидаритите са обитавали района на населената с българи област около Балх и това е още един документ, който засвидетелства българската принадлежност на кидаритите. При това положение вече не е чудно защо династията Раптракута/Балхара се е наричала и Паллава. На всичко отгоре по крайбрежието на Гуджарат, там където се е подвизавал дъщерният клон на Раптракута-Балхара, при устието на река Нармада се намира съвременният град Бхаруч, чието старо име е било Бхарукачха. То е твърде близко до индийското произношение на името на таримската държава Балуха - Бхарука, което е записано от китайците като Po-lu-kia. Китайският пътешественик Сю-ен Цан (VII в.) транскрибира името на Бхарукачха като Po-lo-kieshe-ro, по начин (поне фонетично) почти идентичен с Polu-kia. От това може да се предположи, че в Бхарукачха някога е имало българска колония.

Другият изключително важен за нас народ са т. нар. хуни хефталити (или бели хуни). Китайците ги наричат ħХуаĥ или ħХуа-дунĥ. Един от техните вождове носел името „Едаилидо,, като китайските източници съкратено го наричат „Еда,, както и самия народ. Арабско-персийските автори наричат хефталитите „хайтал,, (Табари, Масуди, Фирдоуси), арменецът Ехи-ше (V в.) ги означава като „хайландурк,, а друг един арменец, Хазар Парбеци, живял също през V в., използва името „хептал,,. Михаил Сирийски (IX в.) ги нарича „тедал,, и „тедалтзи,, а Маркварт отбелязва още един арменски вариант, предаващ тяхното име като Катиск (Кадусии). Византийските автори използват термина „сафтал,, (Теофан), „абдел,, (Теофилакт Симоката), както и техните разновидности „ефтал,, и „ептал,, „абдал,, (БЕРН,с.183-185). (Ж.В.: Буквален превод: седем племена!)

Според китайците хефталитите били номади, но византийските автори твърдят нещо съвсем различно. Менандър предава разговора между ромейския император Юстин II и пратениците на тюрките, пристигнали в Константинопол скоро след унищожаването на Хефталитската империя: *„Императорът запитал отново: В градове ли живееха ефталитите? - Пратениците отговорили: Това племе, господарю, живее в градове.* (ГИБИ 2, с. 241). Горното сведение обаче се тълкува от повечето историци в смисъл, че дивите номади хефталитите се били цивилизовали след заселването си в урбанизираната Бактрия. Затова пък Прокопий Кесарийски дава много повече сведения в полза на цивилизоваността на хефталитите: *„Макар и хефталитите да са народ от хунското племе, те не са смесени и не*

поддържат отношения с известните ни хуни, тъй като не граничат с тях, нито живеят близо до тях, но от север са съседни с персите, там, където в самата персийска периферия се намира градът Горго. Между тях и персите често се водят войни заради границите. Те не са номади като другите хунски племена, но от древни времена населяват плодородна страна и затова те никога не са нападали римските войски, освен заедно с войската на мидийците. От всички хуни само те имат бели тела и не са с безобразни лица. Начинът им на живот също не прилича на този на другите хуни и те не живеят като скотове, но се намират под управлението на един цар, имат добро гражданско устройство и съблюдават между себе си и съседите справедливостта не по-зле от римляните или от другото. Най-богатите от тях събират около себе си приятели, до двадесет, че и повече души; приятелите им винаги обядват заедно с тях, разделят богатството, като имат еднакво право върху него. Когато този, който е събрал другарите си, умре, по закон те са длъжни да бъдат положени живи заедно с него в гроба., (цит. по БЕРН, с. 187).

На базата на някои надписи на гръцки курсив върху монети Гхиршман и японецът Еноки поддържат тезата, че езикът на хефталитите е бил ирански диалект. Съдейки по надписите от Сурх Хотал обаче, повечето учени смятат, че иранският език е бил местен диалект в Бактрия, а не собствено езикът на хуните. Понастоящем гледището на Минорски, че езикът на хефталитите е бил тюркско наречие, господства в научните среди (СН11, р. 213). (Ж.В.: Твърде смело казано, по-вероятно е да имаме тохари в някаква степен на езикова алтаизация, а не тюрки!) В „Кембриджка история на Иран,, която има право да претендира за безпристрастност, обаче можем да открием и друга позиция: „За нуждите на своето монетосечение хефталитите развили специален вид писмо, създадено на базата на кушанското, и екземпляри от техни монети са намерени в Турфан и този език е бил източноирански. МОЖЕ ДА СЕ ЗАКЛУЧИ, ЧЕ РАЗГОВОРНИЯТ ЕЗИК НА ПОНЕ ЧАСТ ОТ ХЕФТАЛИТИТЕ Е БИЛ СЪЩО ИЗТОЧНОИРАНСКИЯТ*. Дали е съществувала някаква езикова разлика между хионити, кидарити и хефталити е много неясно..., (ОН11, р. 614, 213). В същата история обаче четем, че хионитите практикували трупоизгаряне, а хефталитите - трупополагане (СН1 1, р. 214), от което може да се предположи, че като етноси е съществувала значителна разлика между тях. Това обаче не означава, че хионитите са били някакви уродливи ниски и кривокраки хунски монголоиди. На всички, които упорито и безкритично продължават да гледат по този начин на ранните азиатски хуни, ще препоръчаме книгата на големия учен Ото Менхен Хелфен „The World of the Huns,,.

Ще цитираме само няколко изречения от нея: „Монголоидните елементи при хсюн-ну били значително засилени от множеството китайски дезертъори и военнопленници,,.

„Лю Юан, хунският завоевател на Лоян в 311 г., бил висок 184 сантиметра и дългата му брада била с червеникав оттенък. Хунът Холиен По-по, основател на кратко съществувалата династия Хсиа, съвременник на Атила, бил висок 195 сантиметра,,. „Една история в „Ших-шуо хсин-ю,, записана от Лю И-чин в първата половина на I/II, показва, че хсиен-пи [тунгузите, П. Г.], за които се предполага, че са говорили на монголски език, не били монголоиди в расово отношение,,. Китайците описвали хсиен-пи като хора с „жълти бради,,. В една поема от Ли По конните варвари от Ю-чоу, вероятно тюрки, имали зелени очи. Дори по-късно китайците казвали за монголските Хуанг ту Ших-вей: „Ших-вей с

жълтите глави,, а Чингис-хан и неговите потомци имали руси или рижи коси и тъмносини очи,, (ОМН, р. 370, 373, 374).

Името „хефталити,, идва от иранската дума „хафта,, или СЕДЕМ. През X в. арабинът Масуди споменава, че северно от Кавказ, в съседство с адъгците, живеел един народ, който се наричал СЕДЕМТЕ ПЛЕМЕНА и в тях Петър Добрев вижда българите, доколкото в адъгската група езици БЛЪГЪР (БЛЪ-ХЪР) означава ЦЯЛО, СЪСТАВЕНО ОТ СЕДЕМ ЧАСТИ (ДОБ 1, с. 128). Подобна връзка между българите и числото 7 откриваме далеч на запад и то в много по-ранна епоха. (Ж.В.: неверни отнасяния и фантазии на П.Добрев!) Преди време П.Добрев насочи вниманието на читателите върху една литовска хроника, в която, освен косвени сведения за Авитохол, откриваме нещо много интересно: „...Също така най-първият испански крал БОЛГОРОС, казал да хвърлят неговия внук и син в морето, но морските вълни го изхвърлили жив и здрав на брега, където една дива сърна го отхранила със своето виме. После той станал втори испански цар, наречен Гобис,, (цит. по ДОБ 1, с. 84). В ирландската „Книга на завоеванията,, написана през XI в., но базирана на по-стари сведения, в т.ч. и легенди, се говори за докелтското население на Ирландия, известно като фир БОЛГ, тоест „хора на Болг,, (народът на Болг). Те били дошли от Испания, но самата Испания не била тяхната прародина, защото по-рано те обитавали Гърция, където се занимавали със земеделие. За човек с име Гобис говори античният историк Юстин, който обаче предава името му като Габис, докато вместо Болгорос при Юстин срещахме Гаргорис*. За Габис Юстин пише: „Той забранил на народа робските служби и РАЗДЕЛИЛ ПЛЕБСА В СЕДЕМ ГРАДА,, (цит. по ЦИР, с. 14). От тези примери личи как на съвсем друго място и в съвсем друга епоха (поне в VII в. пр. Хр.) имената Болг, Болгорос са отново свързани с числото седем. В такъв случай не е трудно да се досетим, че хефталитите (седмочислениците) са идентични с българите. Прокопий обаче твърди, че хефталитите, макар и много различни, все пак принадлежат към хунското племе, а за китайците те са номадски народ. Такава представа може да се създаде единствено при положение, че българите-хефталити са били управлявани от хунска династия и хунската по произход аристокрация е заемала немалка част от постове в Хефталитската империя. Най-вероятно около средата на IV в. хунска група е навлязла в Средна Азия, подчинила е част от живеещите в Бактрия българи и им е наложила своята династия. Въпреки хунския компонент основната част от хефталитите обаче си оставала ираноезичното българско население. Неслучайно Прокопий заявява, че хефталитите, тоест българите-хефталити, „от древни времена населяват плодородна страна,,. За живелия през VI в. Прокопий, IV в. (когато хунската династия застава начело на българите-хефталити) не може да бъде древна епоха. Но този израз е напълно уместен за епохата след II в. пр. Хр. Продължението на горното Прокопиево изречение „...и затова те никога не са нападали римските войски, освен заедно с войската на мидийците,, също е много интересно и показва, че хефталитите са народ, появил се в Средна Азия, не в IV в., както ни учат, а много по-рано. Очевидно е, че названието „мидийци,, е анахронизъм, защото в VI в. пр. Хр. персите ликвидират политическата независимост на Мидия, а по това време Рим е само едно голямо село. Затова пък повече от очевидно е, че под „мидийци,, Прокопий разбира „парти,,. Ядката на Партската империя се е намирала точно на територията на някогашната Мидия. От средата на I в. пр. Хр. до началото на III в. сл. Хр. между Рим и Партия се водят непрекъснати войни

и вероятно партите са използвали срещу римляните контингенти (може би наемници) от хефталити, тоест от старото българско население на Бактрия, заселило се там след средата на II в. пр. Хр. Числото СЕДЕМ обаче се появява и на още едно съвсем неочаквано място. В своя епос „Шанкзъдастанъ,, (Сказание за дъщерята на хана - 882 г.) волжкият българин Микаил Бацу твърди, че праотецът Иджик бил образувал народа Хон от СЕДЕМ РОДА. Почти пълната липса на името на българите в епоса, а постоянното срещане на името на хоните, накара някои изследователи да сметнат, че това е хунски епос, запазен докъсно сред т.нар. „казански татари,,*. Явно обаче добрият стар Микаил Бацу под „хон,, не е разбирал централноазиатските хуни, а българите-хефталити и използването на етнонима „хон,, е вървяло по линията на династическа идентификация с управляващата хефталитите хунска аристокрация. (Ж.В.: Шан-кази е фалшификат сътворен от малоумния Фархат Нурутдинов, това не е източник и не може да се цитира от сериозната наука, както „Джагфар-тарихи,, и „Кубан-чулман-толгау,, все продукти на този болен пантюристски шизофреник. За съжаление в България е пълно с тъпи, неграмотни патриотари, които като чуят за „Волжки Българи,, в наше време, направо побесняват в неистов патриотарски делириум!)

Съвсем накратко и без подробности ще проследим поважните събития от историята на Средна Азия, свързани с българите-хефталити. В 379 г. персийският управител, принадлежащ към детронираният партска династия на Аршакидите, вдига в Балх въстание срещу Сасанидите, което е потушено от българите-хефталити. Вероятно по това време между тях и Сасанидите е имало сключен някакъв съюзен договор, защото в 385 г. хефталитски войски се появяват на помощ на персите при обсадата на римската северномесопотамска крепост Едеса. Този съюз обаче не ще да е бил дълготраен, защото в 427 г. хефталити и кидарити воюват в съюз срещу перси и индийци, но претърпяват поражение : персите разбиват кидаритите, а индийците - хефталитите. В 442-449 г. хефталитите воюват с персийския шах Йездигерд II. В 454 г. хефталити и кидарити отново действат заедно срещу перси и индийци. Персите са разбити. По-късно обаче хефталитите помагат на принц Пероз в борбата му за персийския престол срещу брат му Хормизд. В 472 г. българите-хефталити изтикваат хионитите от Согдиана и простират властта си чак до Каспийско море, обкръжавайки персите от север**. По същото време българите-хефталити завземат и Северозападна Индия. В 482 г. шах Пероз решава да се обърне против своите благодетели, помогнали му да заеме персийския трон, но бил напълно разбит от хефталитския цар, чието име е записано от Табари като Акшунвар и като Кушнаваз от Фирдоуси. Пероз бил напълно разбит, но бил пощаден при условие, че остави като заложник сина си Кавад. В 495 г. българите-хефталити се обърнали на изток и навлезли в Таримския басейн. Били превзети Куча и Карашахр, а в 502 г. в техни ръце паднал и Хотан, който бил владян от хефталитите чак до 556 г. Така била създадена огромна империя, страшилище за съседите си (ГУМ 1, хронологична таблица; БЕРН, с. 186; ЖВ, хронологична таблица). Хефталитите били не по-малко заинтересувани от разширение в посока към Индия. Нахлуването им в 458 г. било отблъснато, а завоюването на Северозападна Индия от 472 г. било само временно. В 510 г. хефталитският пълководец (император?) Торомана завзел по-голямата част от Западна Индия. Хефталитската империя достигнала своя апогей. Наследникът на Торомана бил прочутият Михиракула, властвал в Пенджаб около 525 г., но той по-късно бил изтикан от Индия, като се задържал само в

Кашмир***. Негови наследници били Кингила Нарендрадитийа и Лахана Удайдитийа, като първият управлявал 8 години, но не е известно от кога до кога (СН11, р.214). Междувременно сблъсъците с персите продължавали. В 497/499 г. и в 503/513 г. шах Кавад воювал неуспешно с българите-хепталити. Това накарало шах Хосров I Ануширван (531-579 г.) да вземе мерки, за да се справи веднъж завинаги с хепталитската заплаха. Той изградил укрепена линия в Гурган (Хиркания), с която да пази северния си фланг. По това време тюрките вече се били появили при река Яксарт и Хосров I сключил съюз с техния хан Силджибу. В 557 г. персите започнали ожесточено настъпление. В 565 г. се намесили и тюрките и Хепталитската империя била напълно разгромена и унищожена. В 567 г. победоносните съюзнически войски се срещнали при бреговете на река Оке, която се превърнала в граница между перси и тюрки. Това бил краят на българското имперско величие в Средна Азия, постигнато с много усилия след гибелта на Кушанската империя. Тепърва ще трябва да се проучат подробно историческите събития и демографските промени, довели в IV в. до издигането на българските групи на хепталитите и кидаритите като първостепенна сила в района. Тази статия е само първа крачка в тази насока и цели да зададе някакви параметри за бъдещи изследвания. След унищожаването на империята им българите-хепталити започнали масово да се изселват на запад. Процесът на изселване на значителни български групи от Средна Азия към Кавказ и причерноморските степи започнал още по-рано. Паисий Хилендарски, който в ред случаи показва учудващо ярна осведоменост за българската история, изобщо не е знаел за съществуването на кавказки българи. Според него „откакто българите излезли от Волга и дошли край Дунав, изминали 300 години,“ (ПХ с. 63). Фактически за Паисий българите се появяват в Европа едва в 70-80-те години на IV в., много след времето на заселване в Кавказ на ранните български групи в епохата още преди Христа*. Съдейки от това съобщение на Паисий, става ясно, че първата от големите български миграции от Средна Азия към причерноморските степи и Кавказ се е осъществила в последната четвърт на IV в. Навлезлите по това време в Източна Европа българи или са настъпвали заедно с хуните на Баламер, или са се възползвали от пробиването на готската и аланската отбрана и от нашествието на хуните на запад, заемайки освободените от първите три народа територии. Следващата значителна българска миграция се извършва през V в. След 468 г., когато персите разгромяват кидаритите, те, съдейки по „Ашхарацуйц,“ се настаняват северно от Кавказ под името Чдар (Кидар) Булгар, а в „Дербент наме,“ са означени като Бахли Кадар, тоест кидарити от Балх. Пак към този район се насочили големи маси българи-хепталити, това са Седемте племена на Масуди. Тяхното изселване ще да се е държало не толкова на установяването на тюрките в Средна Азия (като всички евразийски номади те били толерантни към тези, които признавали властта им), а на завземането на Бактрия от персите, които вероятно са третирали сурово старите си неприятели. Процесът на изселване на българи от Средна Азия продължил и в края на VI в., Михаил Сирийски описва миграцията на 30 000 българи от Имеон по времето на ромейския император Маврикий (582-602 г.). Така след 567 г. Средна Азия с ускорени темпове се дебългаризирала: българите-хепталити, българи-тетохари и остатъците от българите-кидарити като пясък през пръстите на човешка ръка се оттичали в посока на Кавказ и причерноморските степи. Обезбългаряването на Средна Азия след 567 г. и прииждането на големи български маси в Причерноморието и Кавказ след средата на VI в. може да обясни и

по-сетнешното създаване на Кубратовата империя. Към началото на VII в. преселението на българите към Източна Европа в общи линии е било приключило и те били достигнали онази критична маса, достатъчна за нова етническа експанзия, завършила със създаването на Кубратовата империя в 632 г. Ако нейното основаване се дължи на драстичното увеличаване на българския елемент в Източна Европа след средата на VI в., може да се предположи, че Кубратова България представлява възраждане на старата средноазиатска държавна традиция, олицетворявана от Хефталитската империя - една редислокация на империята 1000 километра по на запад. След 567 г. остатъците от българското население в Бактрия продължавали да обитават княжествата Тохаристан (Тухаристан) и Хуттал (произлиза от Хефтал). Група българи-хефталити се били закрепили в района на Бадхис, североизточно от Херат, чак до нахлуването на арабите, на които те оказали отчаяна съпротива, предвождани от някой си таркан Незак (СНІ 1, р. 215). Друго българско владение, опеляло още по до късно, било царство Болор, разположено в района на Хиндукуш и Каракорум. Неговата съдба през VII - VIII в. обаче била тясно свързана не със средноазиатските сили, а с двувековните конфликти между китайци и тибетци.

IV. СЪДБАТА НА ПОСЛЕДНИТЕ БЪЛГАРСКИ ВЛАДЕНИЯ В СРЕДНА АЗИЯ ПРЕЗ VII.VIII В.

При управлението на Кри срон цян (618-641 г.), известен още и като Срон-Цян сампо, младата тибетска държава се превръща в империя. По това време Китай е управляван от династията Тан. По времето на император Кри-срон цян отношенията между китайци и тибетци били с малки изключения добри, тъй като Тибетската империя се нуждаела от консолидация, а Китай бил зает с ликвидирането на държавата Аша, разположена в източните подстъпи към Тибетското плато, както и с укрепването на властта си в Таримския басейн, постоянно заплашван от тюрките. Скоро след смъртта на първия тибетски император отношенията между китайци и тибетци силно се влошили. В 659 г. китайците организирали наказателен поход срещу западните тюрки и стигнали чак до река Яксарт. Чувствайки се заплашени от китайското разширение, тибетците атакували китайците в района на Таримския басейн, който, наред с град Суйаб, влизал в състава на владенията от Китай т.нар. „Четири инспекции„. В статията ще използваме този, приет в българската научна литература термин (вероятно под руско влияние), а не утвърдилият се в английския и френския език термин „Четири гарнизона„ (The Four Garrisons, Les Quatres Garnisons). През пролетта на 661 г. обаче китайците разбили тюрките и скоро било сключено примирие и с тибетците. За да нахлуват в Четири инспекции и да водят съвместни военни действия със съюзниците си тюрки и кашгарци, теоретично за тибетците съществували две възможности, настъпление през югозападната част на Тарим или през югоизточната. Тъй като Хотан и страната Аша били в китайски ръце, за тибетците оставали отворени само проходите на Гилгит и Памир. По тази причина този район бил от много голямо значение за тях и те побързали да установят влиянието си върху него. Около 663 г. тибетците вече контролирали северозападните подстъпи към Тибетското плато: царство Болор, царство

Вахан и района около Кашгар. Царство Болор останало под неоспоримо тибетско върховенство повече от 50 години (СГВ,р.21-22,30).

Осигурявайки си контрола над споменатите царства, в 670 г. Тибет атакувал Четирите инспекции. Аксу бил превзет, а изпратената китайска армия била напълно разбита при Та Фей Чуан. Продължилото две десетилетия неоспоримо китайско надмощие в Таримския басейн било сериозно разклатено. В 674 г. в Китай избягали владетелите на Кашгар и Хотан, вероятно поради завладяването на градовете им от тибетците. В 675/676 г. последните влезли в съюз със западните тюрки и вследствие на това в 677 г., по думите на китайците, „Четирите инспекции,“ били изцяло изгубени. Така тибетците установили твърд контрол върху Пътя на коприната. Не е ясно каква е била тяхната административна политика в района на Тарим, но се предполага, че може би те са оставили да управляват местните династии, които били задължени да плащат данъци (СГВ, р. 34-46).

В 678 г. китайците потърсили реванш, но при езерото Коко нор били поголовно разбити от тибетците. С цената на големи усилия тяхното настъпление било спряно. В следващите няколко години нямало сблъсъци между противниците. Китайците обаче се възползвали от временното затишие и предприели успешни действия срещу западните тюрки северно от Тяншан. Тибет останал безучастен, макар и да бил тюркски съюзник (СГВ, р. 41-47).

В 689 г. китайците решили да си върнат „Четирите инспекции,“. Опитът бил напълно неуспешен и останките от разбитата им армия се оттеглили към град Кочо (Турфан). Въпреки това владееенето на този град, както и на Суйаб, северно от Тиен Шан, било бариера срещу по-нататъшно тибетско разширение в тази посока. Впрочем по това време реализирането на такива планове не било по силите на тибетците. През тези години в Тибет започнали междуособици, което облекчило много положението на китайците и те проминали в настъпление. В 692 г. тибетците били напълно разгромени и китайците изцяло си възвърнали Четирите инспекции, в т. ч. Куча, Кашгар и Хотан. В Куча бил оставен голям китайски гарнизон. Това бил краят на първия опит за установяване на тибетско господство в Таримския басейн (СГВ, р. 51-54).

Тибетците обаче не се примирили толкова лесно със загубата. Те се опитали да си върнат Тарим, но през пролетта на 694 г. били отново разбити от китайците, които смазали и техните съюзници, западните тюрки. През 696 г. обаче тибетците получили реванш при планината Суло-хан. Последвалите мирни преговори не дали резултат и войната продължила чак до 707 г., когато бил сключен мирен договор, скрепен с династичен брак (СГВ, р. 56-58). Прекратяването на войната развързало ръцете на китайците срещу западните тюрки, които продължавали да са тибетски съюзници. Поднебесната империя възнамерявала да нападне тюркския вожд Сакал през Фергана. Последният се надявал на тибетска помощ и на войска, изпратена от царя на Болор. Това показва, че и в 708 г. Болор продължавал да се намира под тибетско върховенство и явно като васална след 663 г. държава е трябвало да оказва военна помощ на своя сюзерен (СГВ, р. 74). Западните тюрки обаче нанесли изпреварващ удар. В края на 708 г. или в началото на 709 г. те прегазили китайците при Кашгар. Обявилият се за хан Сакал превзел Куча. Скоро обаче и двете страни прекратили военните акции. В периода 711-714 г. арабите усилено настъпвали в Средна Азия и западните тюрки били притиснати както от тях, така и

от източните тюрки. Едновременно с това китайците нанесли голямо поражение на западните тюрки и стигнали чак до Фергана в непосредствена близост до арабите. Разгромяването на западните тюрки и установяването на пълно китайско надмощие в района обаче не влизало в планове на тибетците и в 714 г. те започнали военни действия срещу династията Тан. През есента на 714 г. те нахлули в посока на Жълтата река, но скоро тяхното настъпление било спряно и тибетците предложили мир, който бил отхвърлен (СГВ, р. 74-83). През 716 г. тибетците продължили набезите си в Китай. Техните съюзници, западните тюрки, били вплетени в борба с източните и тибетците трябвало сами да се борят с Тански Китай. По това време на китайския престол се бил възкачил способният и енергичен император Хсюан-Цун (712-756 г.), който решил да предприеме голямо дипломатическо настъпление в тила на своя неприятел. На 10 юли 717 г. владетелят на Болор, чието име е предадено от китайците като Су-фу-ше-ли-ших-ли-ни, с официален указ бил провъзгласен от Хсюан Цун за „Цар на Болор,“. Този формален жест показвал, че династията Тан приема Болор в сферата на китайския цивилизационен кръг и му обещавала защита, без обаче Болор да бъде считан за част от империята. Това било ясно послание към Тибет и Китайската империя възнамерявала да го измести като господстваща сила в района на Каракорум, Памир и Хиндукуш. Очевидно е, че по същото време Болор е отхвърлил продължилите 54 години васалитет спрямо тибетците и се превърнал в китайски съюзник (СГВ, р. 85-87). В следващите 3 години китайската дипломация жънела непрестанни успехи. Множество градове от подчинения на арабите Хорасан изпратили делегации в китайската столица с молба за помощ в 718 г. Маймарг и Самарканд, в 719 г. Кумид, Бухара и отново Самарканд. В 720 г. при император Хсюан-Цун дошли пратеници от Вахан, Удиана, Хуттал, Читрал, Кашмир, Забулистан (СГВ, р. 89). Виждайки се заплашени от пълно обкръжение, тибетците активизирали своята политика спрямо Болор и някъде около 720 г. техният натиск довел до разпадането му на две държави: Голям и Малък Болор. Това личи от докладите на китаецца Хой Чао във връзка с неговото пътуване до Индия. Този натиск, споменат и в други китайски доклади, представлявал тибетския стремеж да използва Болор като стратегически коридор към Таримския басейн и към Тохаристан и Трансоксания. Не по-малко важен за Тибет бил и контролът върху преминаващите през Болор търговски пътища от Средна Азия към Китай (СГВ, р. 96). Скоро след разпадането на Болор на две царства тибетците завзели Малък Болор. Неговият цар, чието име е предадено от китайците като Мо-чин-ман, избягал при китайския военен управител на град Пейтин с искане за помощ. По думите на Мочин-ман: „Болор е западната врата на Тан. Ако Болор бъде изгубен, целият Западен край ще стане тибетски,“. Китайският управител изпратил 4000 войници, за да се присъединят към войската на Малък Болор, след което обединените им сили трябвало да атакуват тибетците. На 29 октомври 722 г. съюзниците разбили тибетците, убивайки и пленявайки около 10 000 души. След това поражение няколко години тибетците не предприемали никакви действия спрямо Малък Болор (СГВ, р. 95).

През зимата на 726-727 г. тибетците извършили бърз набег срещу китайската територия. Навръщане обаче тяхната армия била застигната от снежна буря и много войници загинали в студа. Китайският генерал Ван вървял по петите на отстъпващите тибетци, но успял да ги настигне чак при бреговете на замръзналото езеро Коко-нор и им нанесъл тежко поражение. През есента на 727 г. тибетците обаче превзели и разграбили

китайския град крепост Куачоу. След това те завели на северозапад и обсадили Куча. Въпреки че околностите на града били опустошени от тибетците, китайците удържали Куча и Таримския басейн. След 80 дни обсада тибетците и помагащите им тюркски отряди се отдръпнали. През април 729 г. китайците преминали в настъпление и нанесли две чувствителни поражения на тибетците на североизток, но през лятото на същата година китайците били разбити в местността Муле-куле. Тибетската империя обаче била вече твърде изтощена и поискала мир в 730 г. След известии колебания китайският император Хсюан-Цун приел мирното предложение. В края на 730 г. мирът бил сключен, а по същото време династията Тан уредила мирните си отношения и с тюрките (СГВ, р. 101,107). Въпреки че на изток царял мир, на запад обстановката се усложнявала. В 729 г. избухнало антиарабско въстание в Трансоксания, което било подкрепено от тибетците и от тюркския хан Су-лу, с когото те се съюзили. Активизирайки се на запад, Тибетската империя целяла да възстанови влиянието си в района на Памир и Каракорум и отново да установи контрол върху търговските пътища. Естествено било Китай, който си бил осигурил района, да не остане безучастен (СГВ, р. 108-110).

В края на 730 г. царят на Вахан посетил китайския императорски двор, принуден вероятно от засилващия се натиск на тибетци и тюрки. През 732 г. тюркски и арабски пратеничества дошли в тибетската столица Лхаса (Раса), очевидно преминавайки през територията на Вахан и Болор. Това означава, че по това време тибетското влияние в района е било започнало да се засилва за сметка на китайското. Като резултат от тези срещи реалният дотогава тибето-тюркски съюз бил оформен де юре чрез династичен брак. Това развитие на нещата обаче било предусетено от китайците. В 734 г. Муктадвина, царят на Кашмир, изпратил пратеници в Китай, обявявайки, че той и царят на Централен Индустан били разбили тибетците и били препречили „пет големи тибетски пътища„. Той предложил да осигури необходимите провизии за една китайска армия, която евентуално ще се установи в Болор. Предложението на Муктадвина изразявало растящото безпокойство на държавиците в района от възродената тибетска активност. Колко основателни били тези страхове станало ясно на следващата 735 г., когато тибетците отново установили своето влияние в Болор и го върнали в руслото на своята политика (СГВ, р. 111).

В 734 г. тюрките нахлули в Тарим и обсадили Кашгар и Аксу. Китайците взели сериозни мерки, за да се защитят от тези нашествия, и малко преди 735 г. сключили съюз с арабите от Хорасан. В началото на 736 г. китайците разгромили тюрките при град Пейтин и навлезли в неприятелската територия. Последните се принудили да сключат мир на 16 септември 736г. (СГВ, р. 112-114). Междувременно обаче тибетците минали в настъпление срещу арабите. През есента на 736 г. те навлезли в Средна Азия, прекосявайки изцяло Болор, чийто владетел изпратил пратеници до Китай с искане за помощ. В отговор на тези молби китайците неочаквано анулирали мирния договор с Тибет и в началото на 737 г. извършили серия успешни акции срещу стария си враг (СГВ, р. 114). Кристофър Бекуйт не уточнява дали тибетците са били прекосили Голям или Малък Болор (може би в ползваните от него източници това също не е ясно), но на базата на следващите събития може да се предположи, че става въпрос за Голям Болор, над който тибетците установили трайно своето влияние, докато Малък Болор все още им създавал проблеми.

Фактът, че прегазването на Болор от тибетците послужило като повод за нова война, показва, че в тибетскокитайския мирен договор от 730 г. явно е имало специална клауза, която юридически потвърждавала китайското надмощие в Болор. Китайските източници твърдят, че войната била започната, за да се нанесе удар на тибетците в най-чувствителната за техните комуникации точка: района на Болор, който да бъде защитен от техните набези, но всъщност това е бил формален повод. Истинската причина се криела в традиционния китайски страх от тюрко-тибетското военно сътрудничество в района на Памир и Тарим и настъплението на династията Хан целяло то да бъде предотвратено още в зародиш (СГВ, р. 115).

Въпреки китайското настъпление Тибетската империя продължила съвместните военни действия с тюрките срещу арабите в Средна Азия. В началото на 737 г. тюрки и тибетци се съединили, а по-късно, пак през 737 г., друга тибетска армия навлязла във все още независимия Малък Болор и пленила неговия прокитайски цар. Това нападение било предприето от Тибет, за да си осигури пътищата през Памир на запад. Благодарение на този успех скоро целият памирски регион западно от Малък Болор паднал в тибетски ръце (СГВ, р. 116).

Тюрките също настъпвали в тази посока. Те разбили арабите при река Оке, а през 737 г. начело на войска от тюрки, арабски бунтовници, от войници от Хуттал, Согдиана, Ушрушана и Ташкент хаканът Су-лу навлязъл в Арабски Хорасан, но при град Кхулм бил отблъснат. В резултат на това поражение тибетците ограничили настъплението си в западна посока и се задоволили с постигнатото. Те поискали да подновят мира с Китай, но получили отказ*. В отговор на това в 738 г. Тибетската империя предприела настъпление срещу Китай, което обаче било отбито, а през лятото на същата година китайците с огромни сили нападнали Тибет от три страни, сломявайки съпротивата му. Възползвайки се от успехите си, Танската империя се опитала да разпростре влиянието си далеч на запад, изпрацайки дарове на тюркския владетел на Ташкент Багатур Тудун и на царя на Киш ал Исканд (СГВ, р. 116-122).

Тибетците обаче не стоели безучастни и поставили свое протеже на трона на Малък Болор, като в 740 г. дали за съпруга на „Господаря на Малък Болор,“ тибетка, чиято име е записано като „Госпожата Кри ма лод,“. След подчиняването на Голям Болор това вече гарантирало пълния суверенитет на Тибетската империя над непослушния Малък Болор и наред с налагането на върховенството на империята в някои други съседни страни този акт отбелязал огромното нарастване на влиянието и в целия район на Памир, Хиндукуш и Каракорум. Към страните, които трябвало да се подчинят, спадали и Вахан и Чихших, миниатюрна държавица, по всяка вероятност разположена между Кашмир и Болор (СГВ, р. 123). От завземането на Малък Болор в 737 г. до поставянето на неговия престол на тибетско протеже в 740 г. няма сведения за съдбата на това царство. Може да се предположи, че през тези три години страната се е намирала под пряка тибетска окупация, заменена по-късно с по-малко явна форма на контрол.

Междувременно в периода 742-743 войната между тибетци и китайци продължавала, като вторите постигнали значителни успехи. Едва през есента на 745 г. тибетците нанесли тежко поражение на китайските войски и спрели настъплението им (СГВ, р. 124-129).

В 747 г. династията Тан насочила отново вниманието си към района на Памир и Каракорум. Според китайски сведения между 740 и 747 г. империята била предприела 3 неуспешни военни похода с цел да откъсне Малък Болор от тибетската власт. През 747 г. китайците отново нападнали Малък Болор. През есента те превзели столицата му А-ну-йюех (Анават?) без бой. Свирепият китайски генерал Као Хсиен Чих езекутирал „петима или шестима,, назначени от тибетците сановници и пленил протибетския цар на Малък Болор, както и царица Кри ма лод. През февруари 748 г. те били представени на император Хсюан-Цун в столицата. Той се отнесъл приятелски с царя на Малък Болор и му дал чин в дворцовата гвардия. Нищо не е известно за съдбата на царицата, тибетката Госпожа Кри ма лод. По същото време по тибетски сведения китайците завзели не само Малък Болор, но и царство Вахан (СГВ, р. 130-133).

В края на 749 г. тюркският владетел на Тохаристан изпратил пратеници до китайския двор с предложение да се докарат припаси от Кашмир, защото двехилядният китайски гарнизон в Малък Болор не можел да се изхранва от ограничените земеделски ресурси на страната. Тюркският владетел съобщавал, че царят на Чих-ших се бил обвързал с Тибет и двете страни възнамерявали да заграбят главния път за Малък Болор. В посланието си тюркът, който се чувствал заплашен от тибетската военна мощ, настоявал китайска армия да пристигне в Малък Болор в началото на лятото на 750 г., а след това да навлезе в Голям Болор, който от 736 г. бил твърд тибетски съюзник. Император Хсюан-Цун изпратил войски още през пролетта на 750 г., които разбили настъпващите в Памир тибетци и поставили на трона на Чихших китайско протеже (СГВ, р.135-136).

В 750 г. китайската военна и политическа мощ и влияние достигнали апогея си. Империята простирила властта си над държавиците в Таримския басейн и Джунгария, нейни гарнизони били разположени в Малък Болор, Чихших и Вахан. Разпокъсаните тюркски племена били китайски васали. Тибетците сега имали влияние само в Голям Болор и годините на китайския апогей обратнопропорционално били време на пълен срив на Тибетската империя (СГВ, р. 137).

През 751 г. избухналата война между владетелите на Фергана и Ташкент предизвикала китайска намеса в тази част на Средна Азия, считана за сфера на влияние на династията Тан. Царят на Ташкент бил разбит, но синът му избягал при арабите, които се чувствали застрашени от китайското напредване на юг. През юли 751 г. китайската армия, командвана от генерал Као Хсиен-чих, се срещнала с арабската, командвана от Зийад ибн Салих ал Хузай. Китайците претърпели поражение и с това бил сложен край на тяхното придвижване западно от Памир. Този неуспех обаче не попречил на Поднебесната империя да воюва успешно с Тибет. В 751 г. генерал Као Хсиен Чих и царят на Хотан превзели от тибетците Черчен, а в 753 г. им нанесли още една поредица от поражения и то на два фронта: на изток и в Памир (СГВ, р. 137-141), През същата 753 г. китайска армия нахлула в земите на стария тибетски съюзник Голям Болор и достигнала до град Пуса-лао (кит. запис), като след тежък пристъп го превзела и приела подчинението на страната. Нищо повече не се знае за събитията в тази кампания, освен че тибетското влияние и присъствие в Памиро-Хиндукушкия регион било напълно изкоренено (СГВ, р. 141).

И така, Китайската империя била в зенита на мощта си. Но както често става, всеки връх е начало на бърз или бавен залез. В случая станало първото. На 16 декември 755 г.

тюрко-согдийският военен управител Ан Лушан се разбунтувал срещу династията Тан. Император Хсюан Цун бил дотолкова разгневен, че лично повел огромна армия да смаже бунтовниците. През лятото на 756 г. китайската армия понесла страшно поражение и по-голямата част от нея паднала в боя или била пленена. Император Хсюан Цун се спасил с бягство, но по пътя към столицата бил детрониран от своя престолонаследник. Китайският погром бил сигнал за ново тибетско настъпление. През 756 г. Тибетската империя наложила властта си върху държавите в района на Памир, Хиндукуш и Каракорум, тоест и върху Голям и Малък Болор, които били изцяло изгубени от китайците. Скоро последните трябвало да опразнят Североизточен Тибет и през 757 г. победоносните тибетски войски настъпили точно в тази посока. До 763 г. Китайската империя била отрязана от запада, в т. ч. и от Таримския басейн, който бил оставен на милостта на тибетците и те се възползвали от това. В 764 г. армиите им се насочили на северозапад и превзели град Лиан-чоу, а в 766 г. в техни ръце паднали Кан-чоу и Су-чоу. В 781 г. тибетските войски овладели град Шоучан, разположен само на около 80 км южно от Тунхуан (Дунхуан), а през същата година стигнали до Южен Ордос, заплашвайки Китай с обкръжение не само от запад, но и от север. През 787 г. паднал Тунхуан и тибетците навлезли в района на езерото Лоб-нор. Хотан все още се държал и бил управляван от формален китайски васал, а Куча и Пейтин продължавали да бъдат в китайски ръце, обаче Кашгар бил завзет от карлуките. В 790 г. китайците и техните съюзници уйгурите се опитали да защитят Куча, но били поголовно разбити от тибетците. Куча била изоставена на произвола на съдбата, а в 791 или 792 г. тибетците завзели и Хотан, овладявайки почти изцяло Таримския басейн. През 791 и 792 г. обаче уйгурите успели да нанесат няколко поражения на тибетците и спрели техния устрем. Границата между тях била установена около град Кочо. В началото на IX в. арабите се активизирали в Средна Азия. В 809-810 г. те се сблъскали с тюркоезичните карлуки и с тибетците. Арабите обаче водели успешно войната и в 812/813 г. превзели царство Кабул, в което официалната религия продължавала да бъде будизмът. Тези неуспехи на запад обаче не били опасни за тибетците, чиято империя в началото на IX в. достигнала апогея си (СГВ,р. 142-161).

Някъде около 813/815 г. арабският пълководец Ал Фадл ибн Сахл воювал „в Кашмир и в страната Тибет,.. Той опустошил Вахан и Болор (вероятно Голям Болор) и изпратил пленените тибетци в Багдад (СГВ, р.162). Това показва, че Болор (най-вероятно и Голям, и Малък Болор) в началото на IX в. продължавал да бъде тибетски протекторат. Във връзка с тези събития Кристофър Бекуйт отбелязва: „*За съжаление няма повече преки исторически свидетелства за тибетската или арабската активност в този район до края на Ранното средновековие,*“ (СГВ,р. 163). При все това, макар и не специално събрани, сведенията, които той е извлякъл от тибетски, китайски и арабски източници за политиката на Китай и Тибет в Памиро-Хиндукушкия и Карако-румския регион през VII-IX в., са изключително ценни за нас, защото осветляват съдбата на последните български владения в Средна Азия за един период от 150 години. Стойността на изнесените от Кристофър Бекуйт факти е още по-голяма, защото например в престижната „Кембриджка история на Китай,, няма нито ред за царство Болор. Междувременно Централна Азия не спирала да се разтърсва от опустошителни войни. На североизток уйгурите продължавали натиска си върху тибетската територия. През 809 г. една тибетска наказателна армия от 50 000 конници навлязла

дълбоко в уйгурска територия. В 816 г. тибетците стигнали далеч на север чак до разположената при река Орхон уйгурска столица Ордобалък. Кръвопролитията били прекратени едва в 821 г., когато бил подписан мирен договор между Китай и Тибет. В 822 г. бил сключен мир и между тибетци и уйгури. Този нов ред обаче бил разрушен през 840 г. Киргизите нанесли съкрушително поражение на уйгурите и тяхната империя рухнала. Част от уйгурите избягали при карлуките на запад. Друга част се настанила в района на Пейтин, Куча, Карашахр и Кочо, а останалите уйгури се заселили в Северен Китай. Заселването на уйгурите в Тарим обаче дестабилизирило и Тибет. През пролетта на 851 г. китайците започнали мощно настъпление в Тарим и нанесли пълно поражение на тибетските войски. Цялата източна част на Таримския басейн паднала в китайски ръце. В същата година Хотан се отделил от Тибет. В 866 г. от великата някога Тибетска империя останали само жалки късчета: районът около Лоб-нор, Лиан-чоу и части от Памир (СтВ, р. 163-172).

Съдбата на последните независими български владения в Средна Азия през VII-VIII в. е била твърде незавидна. Дори и обединено, царство Болор е разполагало с твърде слаби сили, за да отстоява суверенитета си. След разпадането му на две държави около 720 г. поддържането на някаква самостоятелна външна политика станало напълно химерично. Поради важното си военнoстратегическо разположение тази страна била постоянно подхвърляна на редуващи се китайски и тибетски нашествия, водещи до съответната смяна на върховния господар. Малобройното население, постоянните войни и необходимостта да се издържат чужди армии, планинският терен и липсата на достатъчно плодородни земеделски земи (особено в Малък Болор) водели до постепенен, но постоянен икономически упадък. Тези тенденции се усилили още повече в първата половина на VIII в., достатъчно е да си спомним, че в 749 г. селскостопанските ресурси на Малък Болор се оказали недостатъчни да изхранят дори и незначителния китайски гарнизон от 2000 души. Вероятно по времето на величието на Хефталитската империя, когато българите в Болор са имали възможност да поддържат не само политически, но и икономически връзки с останалите българи в империята, тази област се е намирала в много по-добро стопанско положение. Прекъсването на тези връзки след гибелта на империята и изселването на по-голямата част от средноазиатските българи на запад довело не само до политическа изолация и превръщането на Болор в самотна и обречена последна българска твърдина, но и до растяща икономическа стагнация, която не е могла да бъде спряна дори и от благоприятното географско разположение на страната, през която минавали търговските пътища от Средна Азия към Китай.

Въпреки това тези български държавици просъществували до много късно, в X в. „Худуд ал Алам“, и Ибн Хаукал съобщават за Болор/Булур, а в географския труд на живелия през XII-XIII в. Якут ал Руми се споменава за страните Болор и Бурджан. Друг е въпросът доколко тамошното население по това време още е имало българско самосъзнание и дали горните названия вече не са се били превърнали само в топоними.

Днес териториите на някогашното царство Болор се намират основно в най-северните части на Пакистан в областта Балтистан. Тя обхваща долините на Скарду, Гилгит и Хунза. Главен град е Скарду. По данни от 70-те години на XX в. населението, носещо името балти, наброява около 50 000 души. То е индоевропейско по произход, но говори на тибетски

диалект, наричан бурушо или бурушаски... (Ж.В.: Бурушасткият е отделен език, а не тибетски диалект!)

V. БЕЛЕЖКИ

1. Индийският оцелял от Потопа. За отбелязване е, че всички стари народи са представляли този универсален образ като свой родоначалник, принадлежащ единствено към тяхната раса. Зиузуду е шумерец, Ману Вайвасвата е индоариец. Ной е индоевропеец и т.н., въпреки че този загадъчен образ е бил някога общ митологичен архитип за шумери и индоарийци (евреите го взимат от вавилонците, при които той е известен като Утнахци).
2. През 1942 г. покойният Йордан Вълчев записвал цигански приказки и молитви. В една циганска история, отразяваща победата на кан Крум над император Никифор, се казва следното: „Дааса черибашия [българският цар: И.В.] дал на Манго една сар-глава (царска глава: Й.В.) да му направи от нея чаша да си пие здравици,, (ВЪЛ, с.151). За циганите е добре известно, че са преселници от Индия. Поради това особено интересна е думата, с която те назовават българите: ДААСА, тъй като тя е почти напълно еднаква с названието, което нахлулите в Индия арийци дали на завареното неиндоевропейско население: ДАСЮ. (Ж.В.: Даса означава враг, роб, и се използва от циганите в обиден смисъл към българите!)

3. За съжаление не успяхме да открием информация за епохата, през която тази държава е съществувала като политическа формация.
4. Вероятно е станало обратното, но това в случая не е от голяма важност.
5. Терминът е използван донякъде относително, защото кигаите отбелязват, че един от родовете на юеджите на име Кушан взел надмошце над останалите и основал Кушанската империя.

6. Съществуват обективни трудности при отъждествяване на тохарския А и Б с езика, говорен от т. нар. токари в Бактрия. Тохарските диалекти А и Б са близки с балтославянската езикова група и с гръко-армено-тракийската и заемат междинно положение между тях, като същевременно имат общи черти и с германските езици. Нито лексиката на тохарските диалекти, нито определени глаголни корени, нито техният език обаче демонстрират някаква близост с индоиранските езици, освен общоиндоевропейското наследство (ТЯ, с.100-101,105-1136). Това обаче не изключва вероятността заселилите се в Бактрия българо-тохари да са иранизирали езика си в местната иранска среда. При това положение излиза, че всички българо-ирански лингвистични аналогии отразяват едно вторично състояние на диалектите в прабългарския език.

VI. ЛИТЕРАТУРА

- (БЕРН) БЕРНШТАМ, А.Н. Очерк истории гуннов. Л., 1951
- (ЖВ) ВОЙНИКОВ, ЖИВКО. Прародина и преселение на древните българи. Авитохол. Бр. 16, 2001
- (ВЪЛ) ВЪЛЧЕВ, ЙОРДАН. Календар и хронология. С. 1999

- (ГИБИ 2) ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. Том II.
- (ГУМ 1) ГУМИЛЕВ, ЛЕВ. Хунни в Китай. М. 1974
- (ГУМ 2) ГУМИЛЕВ, ЛЕВ. Хунну. СПб., 1993
- (ГУМ 3) ГУМИЛЕВ, ЛЕВ. Этногенез и биосфера земли. М., 1994
- (ДОБ 1) ДОБРЕВ, ПЕТЪР. Прабългарите, произход, език, култура. С., 1991
- (ДОБ 2) ДОБРЕВ, ПЕТЪР. Необясненото и необикновеното в ранната българска история. С., 1993
- (ДОБ 3) ДОБРЕВ, ПЕТЪР. Стопанската култура на Прабългарите преди заселването им в нашите земи. В: Първи международен конгрес по българистика. С., 1981
- (ПХ) ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ. Славяно-българска история. С., 1972
- (СЪС 1) СЪСЪЛОВ, ДИМИТЪР. Пътят на България. Сб 2000
- (СЪС 2) СЪСЪЛОВ, ДИМИТЪР. Съчинения, публикувани наскоро, занимаващи се с историята и населението на Таримската котловина в последното хилядолетие преди Христа. Ави-тохол. Бр. 16, 2001
- (ТАБ) ТАБАКОВ, ДИМИТЪР. Хоризонтът на познанията. Българите през вековете. Том I. С., 1999
- (ТЯ) ТОХАРСКИЕ ЯЗЫКИ. М., 1959
- (ХОФ) ХОФАРТ, АЛЕКСАНДЪР АЛЕКСИЕВ. Изгубените кодове на древните българи. С., 2001
- (ЦИР) ЦИРКИН, ЮЛИЙ. финикийская култура в Испании. М., 1976
- (ЯРУ) ЯРУЛЛИНА, ТАТЯНА. Величието на Волжска България. С., 2001
- (СгВ) BECKWITH, CHRISTOPHER. The Tibetan Empire in Central Asia. A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs and Chinese during the Early Middle Ages. New Jersey, 1987
- (СНС) THE CAMBRIDGE HISTORY OF CHINA. Vol. 1. Cambridge, 1986
- (СН1) THE CAMBRIDGE HISTORY OF IRAN. Vol. 3 (part 1). London, 1985
- (СН2) THE CAMBRIDGE HISTORY OF IRAN. Vol. 3 (part 2). London, 1985
- (ЕАС 1) ENCYCLOPEDIA OF ASIAN CIVILIZATION. Vol. 1. Paris, 1977
- (ЕАС 2) ENCYCLOPEDIA OF ASIAN CIVILIZATION. Vol. 2. Paris, 1977
- (ЕАС 3) ENCYCLOPEDIA OF ASIAN CIVILIZATION. Vol. 6-7. Paris, 1984
- (НАМ) HANIFI. JAMIL M. Historical and Cultural Dictionary of Afganstan. N.Y., 1976
- (НСИР 1) THE HISTORY AND CULTURE OF THE INDIAN PEOPLE. Vol. 1. The Vedic Age. Bombay, 1968
- (НСИР 2) THE HISTORY AND CULTURE OF THE INDIAN PEOPLE. Vol. 2. The Age of Imperial Unity. Bombay, 1968
- (НСИР 3) THE HISTORY AND CULTURE OF THE INDIAN PEOPLE. Vol. 3. The Classical Age. Bombay, 1970
- (ОМН) MAENCHEN-HELFFEN, OTTO. The World of The Huns. N.Y. 1973
- (МБН) MUKHERJEE, B.N. Political History of Ancient India. Calcutta, 1997
- (ФЕР) PARGITER, F.E. Ancient Indian Tradition. A Historical Account of Vedic and Puranic Tradition. New Delhi, 1979